

*І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН,
народний депутат України,
заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань науки і освіти
В.В. ДЕМ'ЯНЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
експерт Інституту розвитку аграрних ринків*

Перспективи вітчизняного АПК в світлі прогнозів світового ринку продовольства

Постановка проблеми. Від початку нового тисячоліття розвиток світового ринку, в тому числі й продовольчого, характеризується значним посиленням інтеграційних процесів. Цьому особливо сприяли зміни основних пріоритетів політики країн з розвиненими економіками, якими нині є питання не просто зростання, а передусім сталого розвитку з метою забезпечення вищого рівня та якості життя людей.

Упродовж незначного часу світовий ринок може перетворитися у цілісно інтегровану міжконтинентальну формацію, яка буде координувана й підтримана провідними міжнародними інституціями (ООН, СОТ, ФАО, ОЕСР, МВФ та ін.). Про це показує активізація дій провідних країн світу щодо лібералізації світового ринку в рамках Світової організації торгівлі, достатньо успішний перебіг переговорного процесу між США та ЄС щодо укладення угоди про вільну торгівлю в рамках Трансатлантичного партнерства в галузі торгівлі та інвестицій (Transatlantic Trade and Investment Partnership – TTIP), а також початок активного залучення країн Східної Європи (Україна, Молдова, Грузія) до спільного ринку, що знайшло своє відображення у нещодавно укладених угодах про асоціацію цих країн з ЄС.

У комюніке, прийнятому на саміті країн групи G20, що відбувся 15–16 листопада

2014 року в м. Брісбен (Австралія), прямо відзначено, що торгівля й конкуренція є потужними чинниками економічного зростання, спрямованого на підвищення соціальних стандартів, а тому сучасний світ потребує максимального розширення світового співробітництва. Передбачається, що стратегії такого зростання включатимуть реформи щодо спрощення торговельних режимів, зокрема митних процедур, скорочення адміністративних бар'єрів та уникнення протекціонізму [1].

Слід зазначити, що з часу набуття незалежності Україна суттєво зміцнила свої позиції на світовому ринку продовольства й продовжує нарощувати свої потужності щодо розвитку експортного потенціалу аграрної продукції. Водночас Угода про асоціацію з ЄС і формування протягом найближчих років поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з країнами Європейського Союзу створює для України якісно нові можливості в частині подальшої її інтеграції у світовий ринок, забезпечення сталого розвитку вітчизняного агропромислового комплексу й, відповідно, значного збільшення експорту аграрної продукції.

Входження саме у європейський ринок продовольства може стати одним із головних чинників якісної перебудови вітчизняної аграрної економіки, суттєвої активізації інвестиційних процесів у галузі, виходу вітчизняної продукції на світові рівні якості.

На жаль, істотним чинником актуалізації теми прискореного нарощування темпів експорту аграрної продукції є трагічні події на Донбасі, де в результаті воєнних дій відбувається усвідомлена з боку агресора руйнація ключового промислового та експортного потенціалу України.

Саме АПК в цих умовах змушений взяти на себе значну частку цього надзвичайно важливого для держави економічного аспекту, адже передусім від експорту й відповідних валютних надходжень нині залежить доля гривні, а від неї – ситуація в макроекономічній, бюджетній сфері, соціальному кліматі.

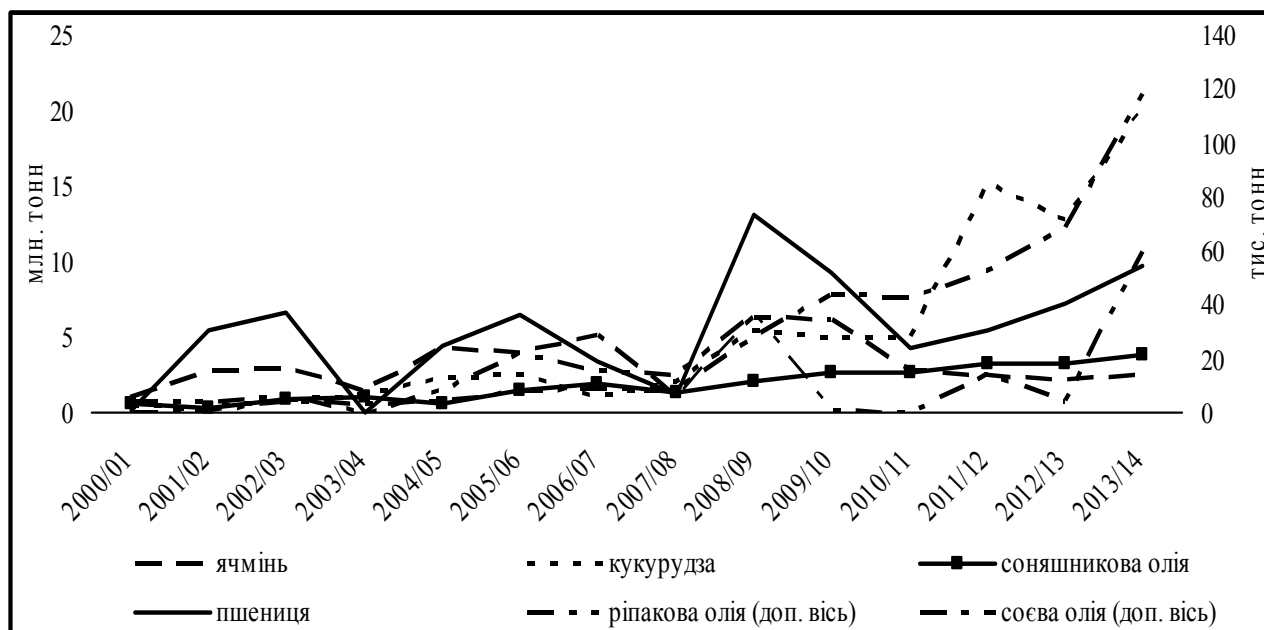
Очевидно, що зазначені виклики вимагають й кардинальної зміни підходів до бачення подальшої стратегії розвитку вітчизняної аграрної галузі.

Мета статті – вивчення обсягів і структури експорту основних видів вітчизняної аграрної продукції (зерно пшениці, кукурудзи, ячменю, рослинних олій, яловичини, свинини, м'яса птиці) протягом 2000–2013 років, а також обґрунтування пропозицій у частині можливих стратегій розвитку галузі та аграрного потенціалу держави на серед-

ньо- й довгострокову перспективу з урахуванням оцінок міжнародних експертів щодо зазначеного.

Виклад основних результатів дослідження. Наведені на рисунку 1 дані наочно показують, що саме протягом 2000/01–2013/14 маркетингових років (МР) відбувалося становлення та зміцнення обсягів експортних поставок зерна й рослинних олій з України на світові ринки. Але якщо до 2007 року цей тренд був нестійким, то починаючи з 2007/08 МР, певну стабілізацію експорту ячменю з 1,04 млн т у 2007/08 МР до 2,476 млн т у 2013/14 МР, різке зростання експорту кукурудзи з 2,074 до 20 млн т, зерна пшениці до 9,755 млн т у 2013/14 МР можна пов'язати з формуванням і потужним нарощуванням потенціалу великих вертикально інтегрованих структур (агрохолдингів), на які нині припадає 50% експорту аграрної продукції України.

Значним фактором досить високої мотивації вирощування й експорту кукурудзи в останнє десятиліття є також спрямування великої частини її валових зборів на виробництво біоетанолу (зокрема в США – понад 70 млн т щорічно).



1. Динаміка експорту зерна пшениці, кукурудзи та ячменю, сояшникової, ріпакової й соєвої олій з України у 2000/01 – 2013/14 маркетингових роках

Джерело: USDA.

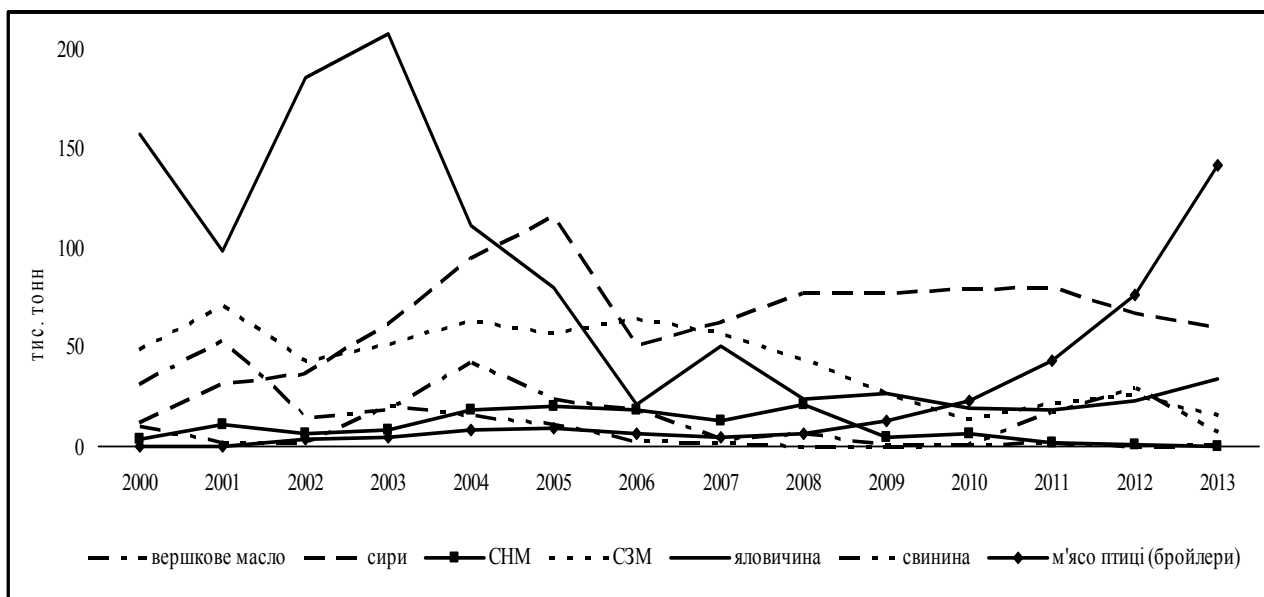
Аналогічна ситуація в сегменті олійної галузі, де обсяги експорту сояшникової олії протягом останніх 14 маркетингових

років зросли у сім разів – із 550 тис. т до 3,85 млн т, відбулося стрімке нарощування експортних поставок соєвої олії у 2008/09 МР

– із 28 до 118 тис. т, ріпакової олії у 2013/14 МР (до 59 тис. т) після періоду його суттєвого зменшення 2009/10 – 2012/13 МР.

Зовсім інші тенденції щодо основних видів молочної продукції (рис. 2). Простежується нарощування експорту сирів у 2000–2005 роках (із 12 до 116 тис. т), а також із 50 тис. у 2006 році до 80 тис. т у 2011-му). Потім – зменшення експорту до 60 тис. т у 2013 році. Експортні поставки вершкового масла з України збільшувалися протягом 2000–2004 років (із 31 до 42 тис. т), далі – різке їхнє зниження (з 24 тис. т у 2005 році

до 6 тис. т у 2008-му) та відсутність експорту в 2009–2013 роках. У цілому тотожна ситуація простежувалася щодо експорту сухого незбираного молока (СНМ) – збільшення у 2000–2005 роках (із 4 до 20 тис. т) і різке падіння протягом 2006–2012 років (із 18 до 1 тис. т), у 2013 році суттєвого експорту СНМ з України не було. В частині сухого знежиреного молока слід відзначити достатньо стабільні обсяги його експорту в 2000–2007 роках (на рівні 49–57 тис. т), потім – його зменшення (з 44 тис. т у 2008-му до 16 тис. т у 2013 році).



2. Динаміка експорту вершкового масла, сирів, сухого незбираного й знежиреного молока, яловичини, свинини та м'яса птиці з України у 2000–2013 роках

Джерело: USDA.

При цьому слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду (порівняно з 2000 роком) обсяги імпорту вершкового масла в Україну збільшилися у 12 разів (до 12 тис. т), сирів – у 18 разів (до 18 тис. т) у 2013 році [2].

Обсяги експорту яловичини у 2013 році (рис. 2) становили 23 тис. т (у 6,8 раза менше від 2000-го), експорт свинини після певного його зростання у 2003–2004 роках (16–20 тис. т), спаду у 2005–2010, деякого підвищення у 2012-му (до 29 тис. т) становив 7 тис. т у 2013 році. При цьому слід відзначити стрімке зростання обсягів експорту м'яса птиці у 2009–2013 роках (у 10,8 раза – до 141 тис. т).

При тому, що протягом досліджуваного періоду, особливо останніх трьох років, не

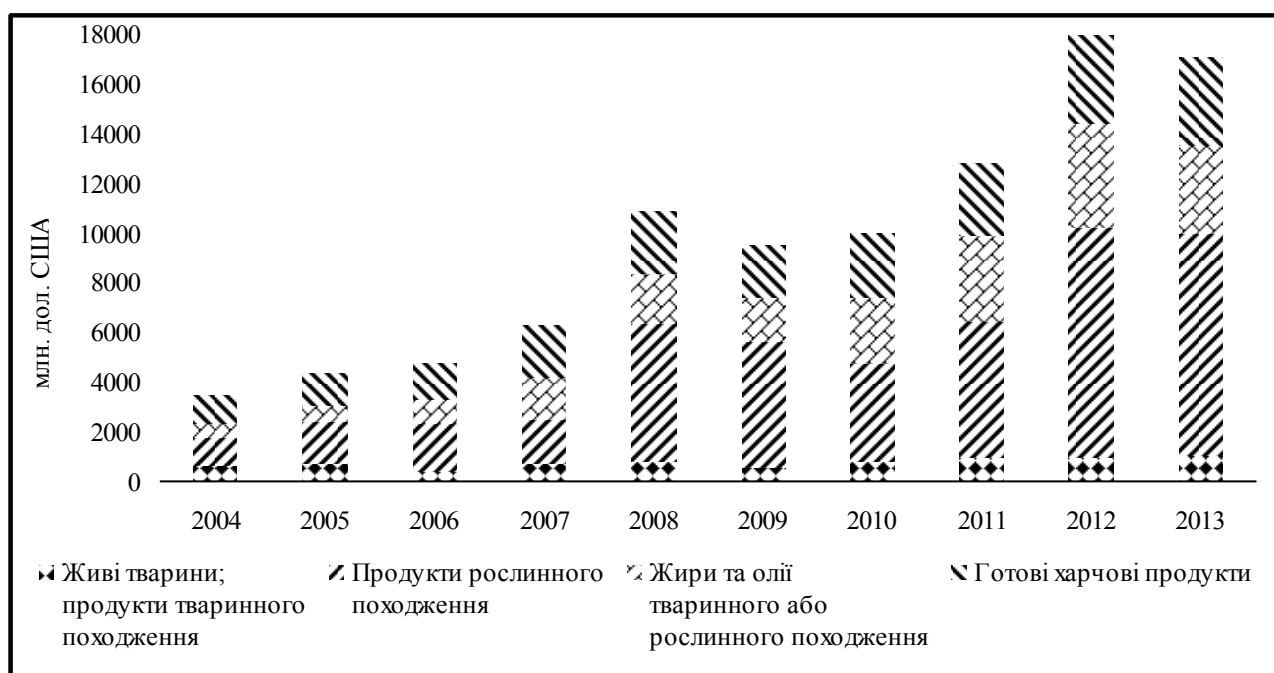
відбувалося зростання імпорту яловичини в Україну (до 5 тис. т щороку), обсяги імпорту свинини інтенсивно збільшувалися з 2003 року (13 тис. т) й у 2013 році становили 204 тис. т. Водночас імпорт м'яса птиці з 2008 по 2013 рік зменшився у 4 рази – до 63 тис. т у 2013-му [2].

Наведена статистика повністю відображає тенденції як на ринку споживання, так і стану справ у тваринницькій галузі в цілому: в умовах неухильного скорочення державної підтримки, зокрема, через механізм дотацій, скасування пільгового режиму субсидування через повернення ПДВ від переробників виробникам молочної продукції, основним інвестором галузі став найбільшій в Європі український споживач.

Крім того, ринок м'яса, особливо свинини, періодично лихоманило внаслідок незаконних поставок (сурогатів сумнівної якості) із-за кордону.

У цілому впродовж останнього десятиріччя обсяги експорту аграрної продукції (у грошовому виразі) збільшилися в 4,9 раза (рис. 3), а питома вага експорту цієї продукції у загальному обсязі експорту товарів з України зросла з 10,6 до 26,9%. Слід також додати, що за цей період експорт товарів групи «Готові харчові продукти» збільшився в 3,1 раза; «Жири та олії тваринного або рослинного походження» – у 6,4; «Продукти рослинного походження» – у 7,8; групи «Живі тварини; продукти тваринного похо-

дження» – в 1,7 раза. Відбулися також певні зміни питомої ваги товарів різних товарних груп у загальному обсязі експорту аграрної продукції протягом 2004–2013 років – обсяги готової продукції скоротилися на 11,9 в. п., жирів та олій тваринного або рослинного походження – збільшилися на 4,9 в. п., продуктів рослинного походження – зросли на 19,4 в. п., живих тварин і продуктів тваринного походження – зменшилися на 12,3 в. п. Це доводить про те, що експорт вітчизняної аграрної продукції протягом досліджуваного періоду мав переважно сировинний характер, передусім за рахунок зростання експорту зерна, який в обсязі загального експорту аграрної продукції у 2013 році досяг 37,4%.



3. Товарна структура експорту аграрної продукції у 2004–2013 роках

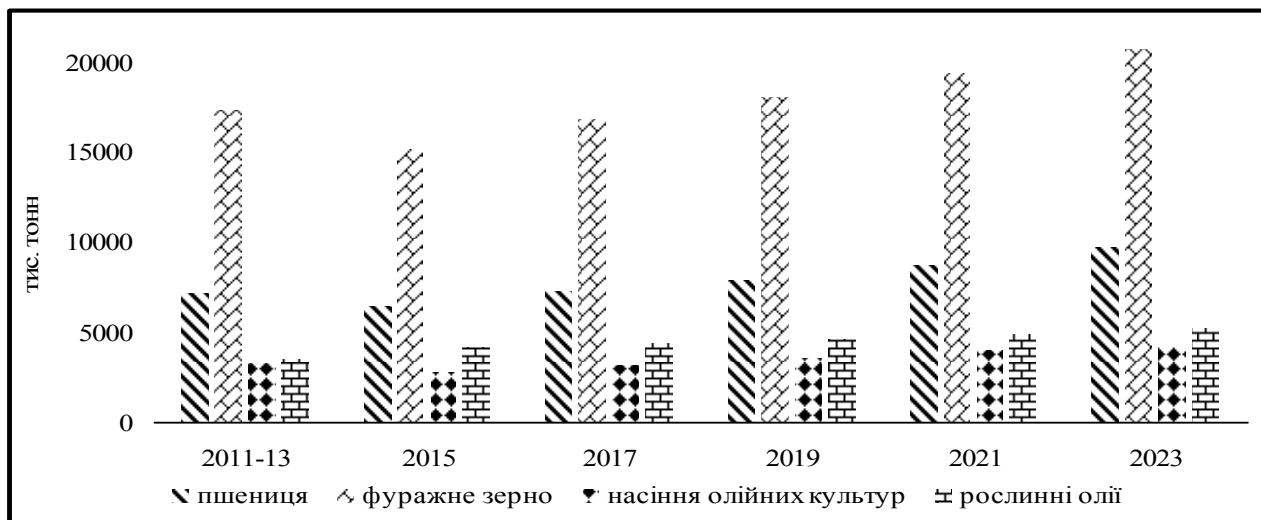
Джерело: Державна служба статистики України.

Наступний етап досліджень полягав у визначенні можливих оцінок експорту вітчизняної аграрної продукції на коротко- та довгострокову перспективу. З цією метою були досліджені прогностичні оцінки, підготовлені міжнародним колективом експертів під патронатом Організації економічного співробітництва й Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН на найближче десятиріччя – до 2023 року [4].

Слід зазначити, що відповідно до наведених оцінок світове виробництво зерна пше-

ниці у 2023 році порівняно з середнім його значенням за 2011–2013 роки (базовий рівень) збільшиться на 12% (до 778 млн т), фуражного зерна – на 17 (до 1,4 млрд т), насіння олійних культур – на 26 (до 507 млн т), рослинних олій – на 28% (до 209 млн т).

За такого сценарію обсяги світової торгівлі зерном пшениці у 2023 році (рис. 4) досягнуть 155,5 млн т (на 11% більше від базового рівня), фуражним зерном – 170,6 (на 22%), насінням олійних культур – 137,3 (на 20%), рослинними оліями – 86,5 млн т (на 28,5%).



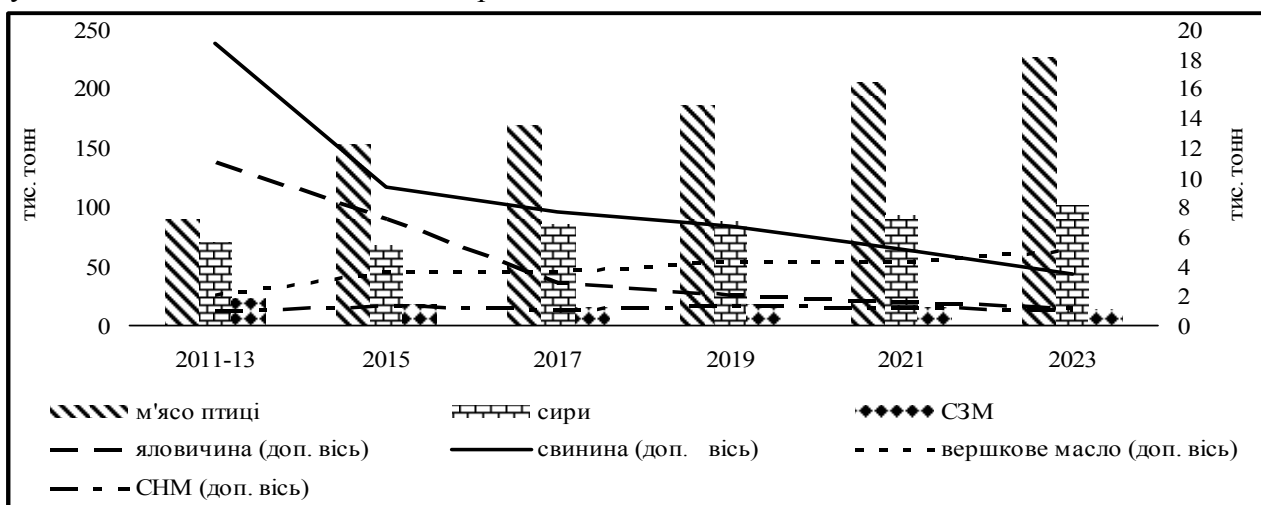
4. Прогноз експорту зерна пшениці, фуражного зерна, насіння олійних культур та рослинних олій з України до 2023 року

Джерело: OECD-FAO Agricultural Outlook 2014).

При цьому частка України у світовій торгівлі зерном пшениці становитиме майже 10 млн т (рівень зростання порівняно з середнім показником за 2011–2013 роки – 2,5 млн т, або 35%), що дорівнюватиме 6,3% від загального обсягу світового експорту. Обсяги фуражного зерна з України у світовому його експорті можуть досягти майже 21 млн т, або 12,1% (обсяги експорту зростуть на 3,3 млн т, або на 19,1%), насіння олійних культур – 4,2 млн т, або 3% (рівень зростання – 1 млн т, або 31%), рослинних олій – 5,2 млн, або 6% (рівень зростання – 1,7 млн т, або 49%). Передбачається, що Україна наприкінці поточного десятиліття суттєво зміцнить свої позиції провідного

експортера зерна, насіння олійних культур і рослинних олій в Європі.

Згідно з оцінками OECD-FAO світове виробництво яловичини у 2023 році порівняно з середнім його значенням за 2011–2013 роки зросте до 75,6 млн т (на 13,2%), свинини – до 129,4 (на 14,8%), м'яса птиці (бройлери) – до 134,5 млн т (на 26,6%). Виробництво вершкового масла у світі в 2023 році порівняно з базовим періодом збільшиться до 12,6 млн т (на 27,3%), сирів – до 25,2 (на 18,9%), сухого знежиреного молока – до 4,6 (на 21%), сухого незбираного молока – до 6 млн т (на 27,7%). Обсяги світової торгівлі цими продуктами у 2023 році також зростуть.



5. Прогноз експорту яловичини, свинини, м'яса птиці, вершкового масла, сирів, сухого незбираного та знежиреного молока з України до 2023 року

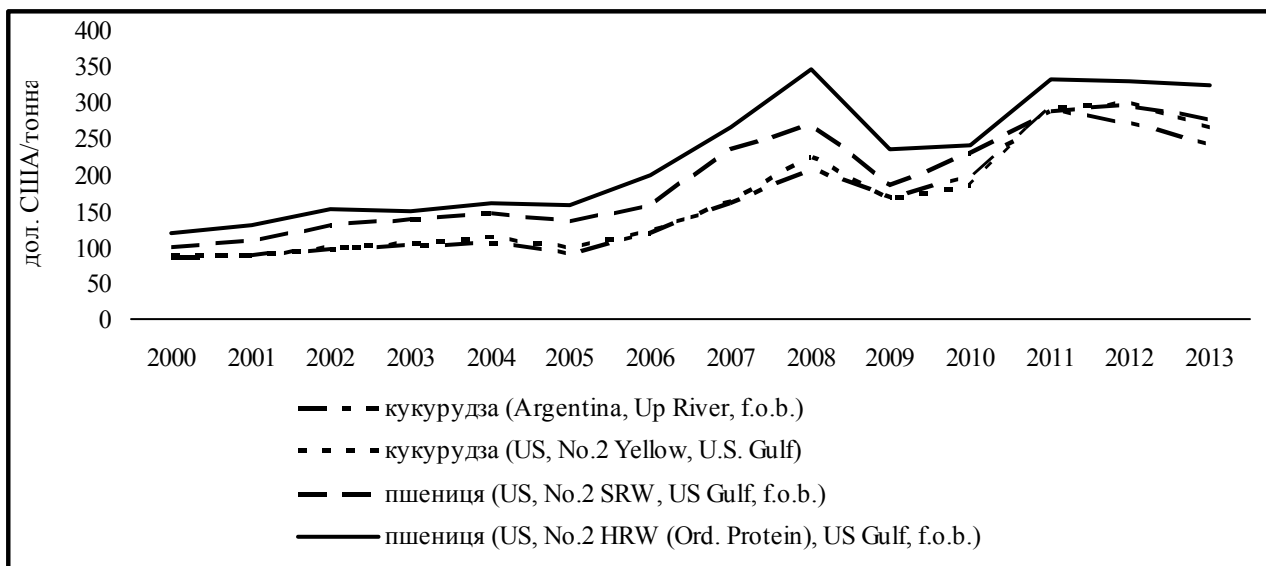
Джерело: OECD-FAO Agricultural Outlook 2014.

При цьому передбачається, що експорт яловичини з України (рис. 5) може суттєво знизитися – з 11 тис. т у 2011-2013-му до 1 тис. т у 2023 році. Аналогічна ситуація прогнозується щодо експорту української свинини, обсяги якої можуть зменшитися з 19 тис. т (базовий період) до 3 тис. т у 2023 році. Проте експорт м'яса птиці (бройлери) у 2023 році порівняно з базовим періодом збільшуватиметься до 226 тис. т (у 2,5 раза), а частка України у світовому експорті м'яса птиці (бройлери) становитиме 1,4%.

Зважаючи на тенденції, що домінують нині в аграрній політиці держави, досить сумнівним вбачається прогноз авторитетних світових інституцій стосовно зростання обсягів

експорту вершкового масла з України до 5 тис. т (у 2,5 раза), що становитиме 0,5% світової торгівлі цим продуктом, а також експорту вітчизняних сирів, який може збільшитися до 102 тис. т, або 3,5% від їх світового обсягу. Експорт сухого знежиреного молока може знизитися до 13 тис. т, а щорічний експорт сухого незбираного молока прогнозується на рівні базового періоду – 1 тис. т.

Загалом наведені вище оцінки показують суттєву вірогідність зростання світового аграрного ринку в найближчому десятиріччі. Очевидна також нерівномірність зазначених процесів, особливо стосовно продукції сировинного характеру та з невисоким рівнем доданої вартості.



6. Ціни світового ринку на зерно пшениці та кукурудзи у 2000–2013 роках

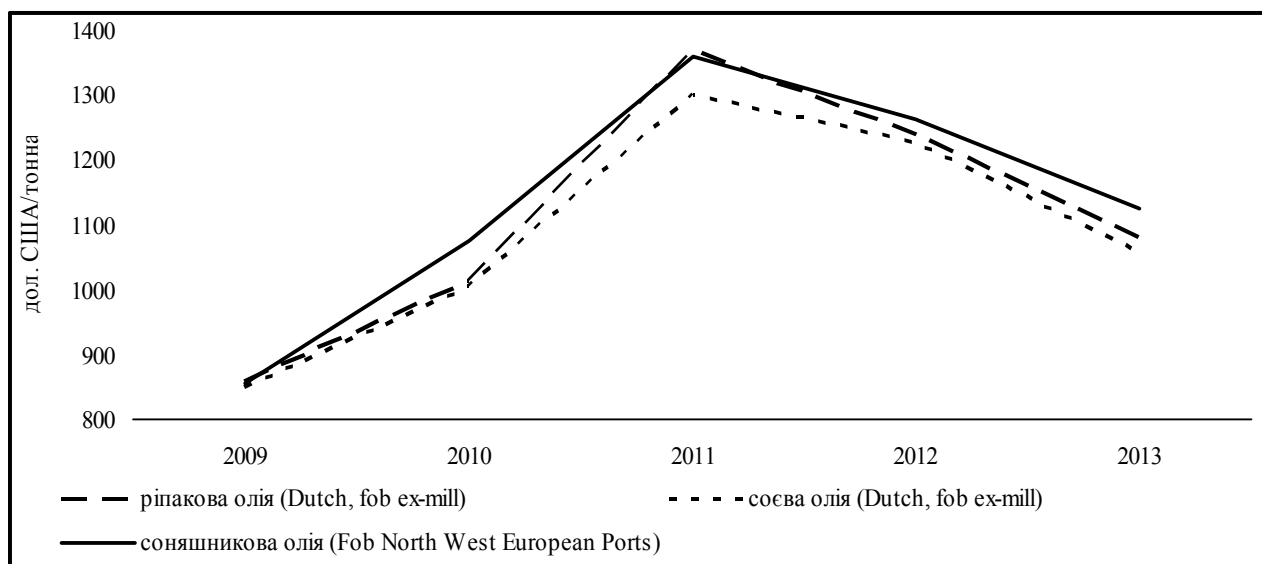
Джерело: FAO.

За інформацією Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [5] ціни світового ринку на зерно пшениці й кукурудзи (рис. 6) після періоду зростання (2000–2008 роки) мають тенденцію до зниження протягом 2011–2013 років, а саме: ціни на зерно пшениці зменшилися на 7,6–10,3 дол. США за 1 т, або на 2,3–3,6%; на кукурудзу – на 28,3–45,4 дол. США за 1 т, або на 10,7–15,7%.

Подібна ситуація спостерігається щодо рослинних олій, адже ціни на них в окремих сегментах світового ринку (рис. 7) показують стійкі тенденції до зниження протягом 2011–2013 років – на ріпакову олію ціни знизилися на 286,59 дол. США за 1 т (на 20,9%), соєву олію – на 242,66 (на 18,7%),

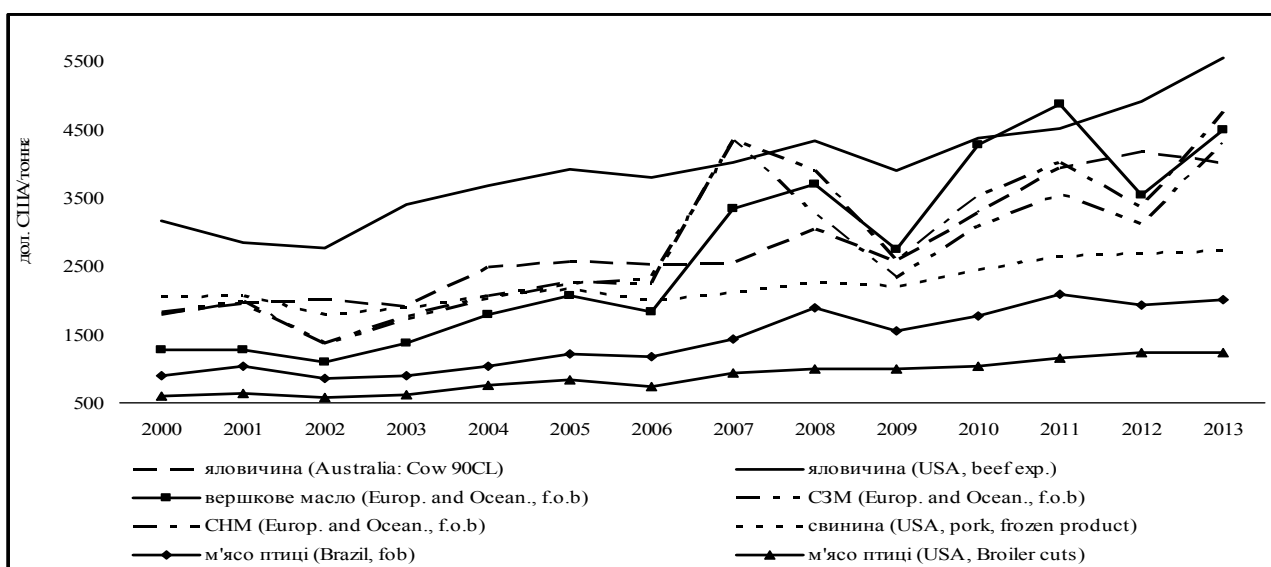
соняшникову олію – на 236,25 дол. США за 1 т (на 17,4%).

Наведені на рисунку 8 дані наочно показують стійку тенденцію до зростання цін на яловичину, свинину й м'ясо птиці із самого початку нового століття, особливо протягом 2009–2013 років, коли ціни на яловичину зросли на 42–51%, свинину – на 23,4, м'яса птиці – на 24–29%. Щодо цін на продукти молочної групи товарів (вершкове масло, незбиране та знежирене сухе молоко): незважаючи на їхній нестабільний характер, очевидний і очікуваний тренд на поступове їхнє зростання порівняно з 2012 роком, у 2013-му ціни на вершкове масло зросли на 10,9%, а на сухе незбиране й знежирене молоко – майже вдвічі.



7. Ціни світового ринку на рослинні олії у 2009–2013 роках

Джерело: FAO.



8. Ціни світового ринку на яловичину, свинину, м'ясо птиці, вершкове масло, сухе незбиране та знежирене молоко у 2000–2013 роках

Джерело: FAO.

Наведені вище оцінки та прогнози в цілому підтверджуються прогнозними оцінками ОЕСР і FAO [4], згідно з якими у 2023 році очікується зниження номінальних світових цін на зерно пшениці (на 11,1%), фуражне зерно (на 14%), насіння олійних культур (на 8%), м'ясо птиці (на 5,6%), вершкове масло (на 6,2%) та їхнє підвищення – на рослинні олії (на 0,6%), яловичину й свинину (в ЄС – відповідно на 5,5 і 20%), сири (на 16,2%), сухе незбиране молоко (на 9%), сухе знежирене молоко (на 1,8%). Таку ситуацію цілком можна назвати класичною, адже за

умов збільшення пропозиції на ринку передусім падають ціни на товари, що належать до сировини. Це також доводить про можливість певного зниження прибутковості поставок на світовий ринок зерна пшениці й фуражного зерна у найближчій та середньостроковій перспективі. З іншого боку, наприкінці поточного десятиліття попит на зерно пшениці й фуражне зерно в країнах африканського та азійського регіонів може суттєво зрости, а саме до рівня 95 млн т і 86 млн т відповідно; попит на яловичину – сягне 3 млн т, м'яса птиці – 7,4 млн т, верш-

кового масла – 570 тис. т, сирів – 850 тис. т, сухого незбираного молока – майже 2 млн т, сухого знежиреного молока – 1,5, рослинної олії – понад 14 млн т. У в країнах Європи попит на яловичину перевищить 1,1 млн. т.

Висновки. Протягом 2000–2013 років Україна експортувала вітчизняну аграрну продукцію переважно з низькою доданою вартістю. Суттєве збільшення експорту зерна та рослинних олій, різке падіння експорту вершкового масла, сухого незбираного й знежиреного молока, зростання імпорту молочної продукції, яловичини та свинини, зменшення в цілому експорту готової продукції доводить про стійкий тренд формування в Україні експортної моделі сировинного характеру, за якої обсяги постачання продукції на світові ринки формуються на засадах ситуаційного попиту, і, передусім, на сільськогосподарську сировину. Це показує повну відсутність в Україні чітко сформованої концепції аграрного експорту, яка б забезпечувала зростання доходів та сталий розвиток вітчизняного агропромислового сектору. А тому згідно з наявними прогнозними оцінками чинна модель вітчизняного аграрного експорту наприкінці поточного десятиліття (2023 р.) може забезпечити до 6,3% обсягів світової торгівлі зерном пшениці, фуражним зерном – 12,1, рослинними оліями – 6, м'ясом птиці – 1,4, вершковим маслом – 0,5, сирами – 3,5%. При цьому не очікується присутності України на світовому продовольчому ринку в сегменті яловичини, свинини, сухого незбираного й знежиреного молока.

Протягом останніх років, головним чинном унаслідок певного перевищення пропозиції над попитом, на світовому ринку відбувається відчутне зниження цін на продо-

вольче та фуражне зерно, соняшникову, ріпакову й соєву олію. Водночас відзначаються стійкі тенденції до зростання цін на яловичину, свинину, м'ясо птиці, вершкове масло, сири, сухе незбиране та знежирене молоко. З іншого боку, згідно з прогнозами ОЕСР і ФАО до 2023 року номінальні світові ціни можуть знизитися – на продовольче й фуражне зерно (на 11–14%), а також м'ясо птиці (на 5,6%) та вершкове масло (на 6,2%), не відбуватиметься істотних змін цін на рослинні олії й сухе знежирене молоко, але очікується суттєве підвищення цін на яловичину, свинину, сири та сухе незбиране молоко. Також прогнозується збільшення попиту на зерно, яловичину й свинину в ближніх до України у географічному відношенні регіонах світу.

Слід зазначити, що реалізація такого прогнозу, якщо не вжити упереджувальних заходів, негативно впливатиме на прибутковість експорту вітчизняної аграрної продукції. Саме тому виникає необхідність зміни чинної моделі та загалом стратегії аграрного експорту з урахуванням процесів, що можуть відбуватися на світовому ринку продовольства, а також в умовах імплементації Угоди про Асоціацію з ЄС і створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з країнами Європейського Союзу. З цією метою доцільно опрацювати відповідну концепцію розвитку експорту аграрної продукції на найближче десятиліття, яка стане основою при розробленні державних програм розвитку галузі, які, з огляду на присутні на світовому продовольчому ринку очікування, мають бути спрямовані на розвиток галузі м'ясного й молочного скотарства, а також на збільшення експортної складової вітчизняної харчової промисловості.

Список використаних джерел

1. G20 Leaders' Communiqué Brisbane Summit, 15-16 November 2014 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.g20.org/sites/default/files/g20_resources/library/brisbane_g20_leaders_summit_communique.pdf.
2. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. OECD-FAO Agricultural Outlook 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agri-outlook.org>.
5. Food and agriculture organization of the United Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org>.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014 р.

* * *